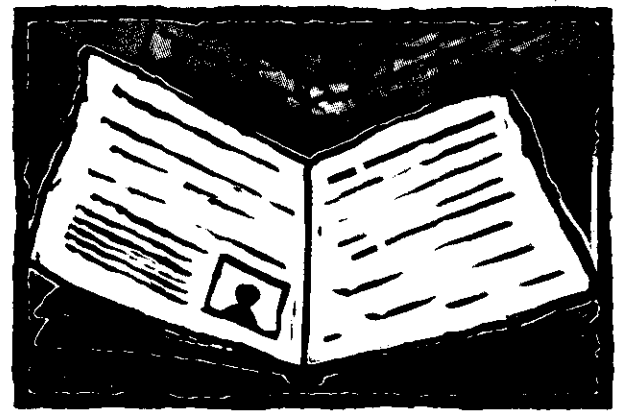

המזרח התיכון בין ישן לחדש

סיקורת ספרים

ספרו של גנרל פרידריך פרייהר קרס פון קרסנשטיין "עם התורכים אל תעלת סואץ" (הוצאת מערכות, תל-אביב, 2002) הוא בראש ובראשונה ספר מרתק על מפגש בין שתי תרבויות שונות לחלוטין ועל מה שקורה להן כאשר הן צריכות לשתף פעולה

סא"ל (מיל') ד"ר ישראל בן דור

מבוא

מדף הספרים בעברית על מלחמת העולם הראשונה הולך ומתרחב בהדרגה, וכבר עומדים לרשות המעיין כמה וכמה ספרים שיש בהם כדי ללמד באופן רחב על המלחמה ההיא על נסיבותיה ועל קרבותיה.¹ ספרו של פון קרסנשטיין מחזיר אותנו לאחור, אל הימים שבהם לוח המשחק רחב המידות שבין הנילוס לפרת ובין אנטוליה למדבר הסעודי היה פתוח לתמרונים נועזים של גנרלים ושל מדינאים. תוכניות נועזות ושאיפות מדיניות של

תנועות לאומיות בראשית דרכן התאפיינו במשיכות המכחול הרחבות שלהן ובעמימות הרבה שבניסוחיהן. הבריטים הבטיחו לערבים מדינה

ערבית עצמאית בסייגים מסוימים (מכתבי מק-מהון-חוסייין), לצרפתים שלטון בסוריה, בלבנון ובצפון עיראק (הסכמי סייקס-פיקו) וליהודים בית לאומי בארץ-ישראל בלי להגדיר את גבולותיו ומתוך התחייבות שלא לפגוע בזכויות הערבים

(הצהרת בלפור).

אולם בזמן שהבריטים ביתרו את גופת האימפריה העות'מאנית, עדיין ניהלו הטורקים לחימה עזה בתנאים

ספרו של קרסנשטיין מחזיר אותנו לאחור, אל הימים שבהם לוח המשחק רחב המידות שבין הנילוס לפרת ובין אנטוליה למדבר הסעודי היה פתוח לתמרונים נועזים של גנרלים ושל מדינאים

כמעט בלתי אפשריים ומתוך מאבק נגד מכשולים אין-ספור. כוח משלוח גרמני קטן ממדים ומפקדים מנוסים מעטים שהושאלו מהצבא הגרמני סייעו להם במלחמתם ובניסיונם להאריך את חייה של האימפריה העות'מאנית שגססה זה 200 שנה ויותר. מבחינת הגרמנים נועדה מלחמתה של האימפריה העות'מאנית לרתק כוחות בריטיים רבים ככל האפשר, והמטרה הזאת הושגה באמצעות ההתקפות הטורקיות על תעלת סואץ והלחימה הבריטית לכיבוש מסופוטמיה (עיראק) וארץ-ישראל.

במלחמת העולם הראשונה הופיעו

לראשונה בזירת הלחימה בארץ-ישראל הטנק, המטוס, נושאת המטוסים ואפילו חומרי לחימה כימיים. במערכת עזה השנייה הפעילו הבריטים טנקים ופגזי גז – ללא כל תוצאות ממשיות. הטנקים נראו בעיני החיילים הטורקים כמפלצות,² אך הם נפגעו מארטילריה, ואחדים מהם נתקעו.³ הגז שנורה על המוצבים הטורקיים התאדה מייד עקב החום העז. הלוחמה האווירית הייתה החידוש המוצלח ביותר. מטוסים שימשו לסיור ולאיסוף מודיעין (בין היתר באמצעות תצלומי אוויר), לניהול קרבות אוויר ולהפצצות. מטוסים

בריטיים שהמריאו מנושאות מטוסים אף הפציצו בעומק השטח הטורקי.

לתצלומי האוויר ממלחמת העולם הראשונה ולמפות שהוכנו אז נודעת חשיבות רבה בחקר ארץ-ישראל. דלילותה של ההתיישבות במרחב מסביב לירושלים באותה התקופה, כפי שעולה מצילום האוויר היחיד שהובא בספר, עומדת בניגוד עז למציאות כיום, כפי שהיא נשקפת ממפת ארץ-ישראל שהובאה בגב הפנימי של הכריכה. במהדורות הבאות ראוי היה לחזק את ההיבט החזותי של הספר ולהוסיף תצלומי אוויר ומפות בנות התקופה לצד מרשמי הקרב המפורטים הקיימים בו.

מפגש של תרבויות

בינואר 1914 השאילה ממשלת גרמניה את רב-סרן פרידריך קרס פון קרסנשטיין, שהיה אז בן 44, לצבא העות'מאני, והוא התמנה למפקד בית-הספר הטורקי לתותחנות שדה בדרגת סגן-אלוף. הספר אינו מספק מענה לשאלה מדוע הסכים פון קרסנשטיין לעזוב את גרמניה ולפנות לדרך החדשה הזאת. האם רצה במינוי מסיבה אישית כלשהי? האם נחשב למתאים במיוחד לתפקיד על-ידי מפקדיו? בכל אופן, זה היה צומת ההחלטה החשוב ביותר במסלול חייו. בעוד שהספר אינו נותן מענה לשאלות בתחום האיש, הוא מספק מענה מפתיע לשאלה המתבקשת: באיזו מידה הכשיר הצבא הגרמני את קציניו לפעולה במרחב התרבותי והאנושי של המזרח – מרחב שהיה שונה באופן קיצוני מכל מה שהיה מוכר להם. כל זאת בראשית המאה ה-20, כאשר ביחסי הגומלין שבין התרבות האירופית לתרבויות האחרות שררה מערכת יחסים היררכית ברורה, שבה התרבות האירופית ייחסה לעצמה עליונות על פני כל תרבות אחרת ובוודאי כלפי המרחב התרבותי של האיסלאם – הטורקים והערבים – שבתוכו פעלה המשלחת הגרמנית.

בימים האלה, שבהם מקובל לבחון את מערכת היחסים שבין המזרח למערב במונחים של התנגשות בין תרבויות⁴, וארה"ב שרויה בעיצומו של ניסיון קשה לשקם את עיראק כמדינה, כדאי לנסות לבחון את ספרו של קרס פון קרסנשטיין מהזווית של המפגש בין תרבויות שונות ולהתחקות כיצד הצליח קצין גרמני להוביל לקרב מפקדים וחיילים בני תרבות שונה לחלוטין ולזכות בהערכתם ובאהדתם. המפגש בין התרבויות התקיים כאשר גרמנים, אוסטרו-הונגרים וטורקים נלחמו יחד במסגרת מדינות "המרכז" נגד יחידות הצבא הבריטי. העימות בין הצבא הטורקי לבין יחידות הצבא הבריטי, שכללו יחידות בריטיות, אוסטרליות, ניו-זילנדיות והודיות, היה למעשה עימות בין תרבויות.

לשאלה מדוע הצליח פון קרסנשטיין יש גם השלכות מעשיות. ניתן לבחון מה היו התכונות האישיות שניחן בהן קרס פון קרסנשטיין שהובילו להצלחתו ומכאן לעמוד על התכונות האישיות הדרושות לקצינים המיועדים לתפקידי קישור וסיוע שונים. בתפקידים מהסוג הזה, בנסיבות של מפגש בין תרבויות, התכונות האלה עשויות להכריע לא פחות מאשר הכשרתו הצבאית של הקצין. במציאות המורכבת של צה"ל בעשורים האחרונים זו שאלה חשובה שראוי לדון בה. ניסיון רב ערך נצבר בהפעלתם של יחידות משותפות, של גופי סיוע וקישור צבאיים ואזרחיים בלבנון ומול הרשות הפלסטינית.

המפגש בין תרבויות שונות באותו צד של המתרס, כפי שבא לידי ביטוי בסיוע שהעניקה גרמניה לאימפריה העות'מאנית, מעורר גם את השאלות שהעלה אדוארד סעיד⁵ בנוגע לתקפותו המדעית של המחקר המזרחני הנערך במערב, ששימש בין היתר לגיבוש מדיניות, ללימוד השפה ולהכשרת כוח האדם. האם מסוגלים אנשים שגדלו בתרבות אחת לבחון בצורה מדעית תרבות אחרת, ובמיוחד כאשר התרבות שבה צמחו מייחסת לעצמה עליונות על התרבות שהיא מושא מחקרם המדעי?

קצין וג'נטלמן

בפתח ספרו כתב קרס פון

קרסנשטיין: "היה לי הכבוד ללבוש במשך ארבע שנים את מדי הצבא העות'מאני המפואר. זו תקופה החקוקה בזיכרוני ברגשי תודה על כל גילויי האחוה והידידות כלפיי מצד אנשי הצבא הטורקי. עד היום אני נפעם מן ההישגים הכבירים של הצבא הזה".⁶ אולם בהמשך הוא כתב: "ברם יחד עם הכרת התודה שאנו חבים לבעלי בריתנו הנאמנים, ולמרות הידידות והחיבה שרחשתי להם, לא אוכל להימנע מלדון בזיכרונותיי בנקודות התורפה שמהן סבלו האימפריה והצבא תחת שלטונם של הטורקים הצעירים. לא אוכל גם שלא להזכיר את הטעויות שנעשו בזירה שלנו, כמו בכל זירה אחרת, ואת הקשיים שבהם נתקלנו, אנו הגרמנים – לעיתים גם באשמתנו שלנו – בעת העבודה המשותפת עם בעלת בריתנו. רק על-ידי תיאור בלתי מסויג וגלוי של היחסים בין הצדדים יוכל הקורא להבין את הגדולה ואת החשיבות של הישגי הלוחמים של בעלות הברית בסיני ובארץ-ישראל. ורק אם לא אייפה ולא אטיח – גם לא את הטעויות שלנו, הגרמנים – יוכלו אולי הדורות הבאים ללמוד מן הניסיון שצברנו בעבודה משותפת עם בעלת ברית, שהשקפת עולמה, מנהגיה ואורח חייה שונים משלנו באופן כה יסודי".⁷

מהספר ומהמבוא החשוב שצירף לספר יגאל שפי מצטיירת דמותו של קרס פון קרסנשטיין כקצין המוערך גם על-ידי אויביו כבעל שיעור קומה, המרשים ביושרתו. מוצאו החברתי הוא מהמעמד הבינוני העירוני. ברקעו המשפחתי ניתן למצוא מסורת של שירות צבאי – שבעטיה הגיעו אחדים מבני המשפחה לעמדות פיקוד בכירות – לצד נטיות ליברליות. אביו של פרידריך היה עורך-דין וליברל בהשקפת עולמו הפוליטית. אח אחד היה איש צבא שהגיע לדרגה בכירה ביותר, ואח אחר היה פרופסור לרפואה. יגאל שפי כתב בהקשר הזה: "רקעו האריסטוקרטי השמרני מזה והליברלי כלשהו מזה מבהיר את השקפת עולמו המתונה של קרס פון

קרסנשטיין ואת דמותו כאיש כבוד, הוגן ואנושי. מסמכי המודיעין הבריטי במצרים מתקופת מלחמת העולם, למשל, שנשענו על עדויות של ערבים, יהודים, טורקים ואירופים, שהגיעו מסוריה ומארץ־ישראל, מתארים אותו כ"קצין וג'נטלמן".⁸

פון קרסנשטיין התייחס לקציניו הטורקים בדרך שוויונית ואנושית. הוא הכיר בשוני התרבותי בין הקצינים הגרמנים והטורקים וניסה לגשר עליו ככל יכולתו. הוא היטיב לשלב בין תפקידיו הצבאיים לסבך הרגישויות והאילוצים שעימם נאלץ להתמודד. במנהגו עם בני אדם הוא התאפיין בפתיחות, בלבביות ובאצילות. הוא הוערך כקצין תרבותי, נבון, נועז, דורש הרבה מעצמו ומפקודיו, בעל טקט וקסם אישי. אהרון אהרונסון, ראש ניל", ציין כי "מדובר בקצין טוב ואצילי, הרחוק מדמות הקצין הפרוסי המתנשא".⁹ ברור מנוסח הדברים שהוא היה יוצא דופן ביחס לסטריאוטיפ של הקצין הגרמני כפי שהיה מקובל אז ושהיה לו בסיס מוצק במציאות. הן בעלי בריתו והן יריביו עמדו על הגינותו ועל אנושיותו. מבחינה צבאית הוא העדיף את היוזמה ההתקפית ואת ההפתעה. הוא היה קצין מוערך מבחינה צבאית, אם כי לאחר המלחמה מתחו קצינים טורקים ביקורת נוקבת על תפקודו בשדה הקרב ובמיוחד במערכת עזה השלישית באוקטובר 1917.

קצרים בתקשורת

פון קרסנשטיין לא ידע טורקית, שנכתבה באותה עת באותיות ערביות. לפיכך נזקק לשירותם של מתורגמנים. הוא עצמו הכיר בעובדה שהייתה זו בעיה אמיתית. "השליטה הלקויה של הקצינים הגרמנים בשפה הטורקית ובערבית גרמה לאי־הבנות מרובות, שכן האדם המזרחי, מטעמי נימוס, לא יאמר למישהו הזכאי ליחס של כבוד "אינני מבין אותך".¹⁰ קושי מיוחד נגרם בגלל העובדה ששפת הפקודות הגרמנית, שביטוייה קצרים וחותכים, פעלה על אנשי המזרח "כמו הצלפות של שוט" ונתפסה בעיניהם

כגדושת עלבונות. המתורגמן נאלץ להימנע מלתרגם באופן מילולי את הפקודות שניסחו הקצינים הגרמנים והעדיף להתאים אותן לדפוסים המקובלים על אנשי המזרח.¹¹

הקצינים הגרמנים לא קיבלו כל הכשרה משמעותית לתפקידיהם במזרח. פון קרסנשטיין, למשל, כלל לא ידע כי קיימת "בעיה ערבית" המשפיעה מאוד על מדיניות הפנים של טורקיה. לפני שהתחיל בתפקידו, לא ידע דבר על שאיפות הערבים להשתחרר מעול הכיבוש הטורקי ולהקים מדינה עצמאית בחסות צרפת ואנגליה.¹² הקצינים הגרמנים לא הכירו את "המנטליות המזרחית" ולא קיבלו כל הדרכה בנוגע לשפה, למנהגים, להרגלים ולתנאי החיים והעבודה. יתר על כן, הוסבר להם שלא כדאי שישאלו בעצתם של בעלי ניסיון, שסייעו לצבא הטורקי בעבר, מחשש שדבריהם ישרו עליהם פסימיות. עקב חוסר ידיעה נטו הקצינים הגרמנים לנסח את דברי הביקורת שלהם בצורה חריפה מדי, והדבר יצר אי־אמון בין המורים לחניכים. הקצינים הגרמנים גם הניחו כי ניתן ליישם בצבא הטורקי את הניסיון הצבאי שנצבר בגרמניה, וזאת מתוך התעלמות "מן ההבדלים האקלימיים, האתניים והתרבותיים".¹³ כאשר נבחרו קציני המשלחת לטורקיה, לא תמיד נשלחו הקצינים הטובים ביותר. הקצינים הטורקים ביקרו את ממשלתם ואת מולדתם באוזני זרים, אך לא אהבו לשמוע ביקורת מזרים, והקצינים הגרמנים לא תמיד השכילו להימנע מכך. לימאן פון סנדרס, ראש המשלחת הצבאית הגרמנית, לא היה מסוגל, להערכתו של פון קרסנשטיין, להתאים את עצמו או להבין במידה כלשהי את עולם המחשבה של המזרח. "הוא היה יהיר, בעל מזג חם, רגזן, חשדן ורגיש".¹⁴ חוסר ההבנה למנטליות המזרחית התבטא, לדעתו של פון קרסנשטיין, בכך שנדחו רוב הצעותיו להענקת עיטורים עקב הצטיינות בשירות.¹⁵

דמותו של איש המזרח

מהן התכונות שייחס קרס פון

קרסנשטיין ל"אדם המזרחי"? ערמומיות וכשרון הונאה,¹⁶ חשדנות, פטליזם ונטייה להחזיק באמונות טפלות, סרבנות והתנגדות פסיבית עיקשת¹⁷ (שנבעה גם מהדת), העדר גישה מעשית למציאות ונטייה להזיות ולהשערות חסרות בסיס.¹⁸ עקב השפעתה העצומה של הדת ניסו העות'מאנים להציג את המלחמה כמאבק דתי בין מוסלמים לנוצרים. ג'מאל פאשא הורה להביא דגל קדוש ממכה שילווה את הכוח הטורקי בדרכו לתעלת סואץ. החיילים הטורקים זכו לשבחים על אומץ ליבם, על הסתפקותם במועט, על משמעת ועל נאמנות שהפגינו. רבים מהם חצו את מדבר סיני כשהם יחפים, חלקם בגלל העדר נעליים וחלקם מכיוון שהיו רגילים לכך מילדות. לעומת זאת "הערבי זריז יותר מבחינה מחשבתית ובעל תפיסה מהירה יותר, אך איננו אמין כמו אנשי אנטוליה".¹⁹

רוב החיילים הטורקים סבלו מתת־תזונה, ולכן עמידותם למחלות הייתה נמוכה. מעטים מהם ידעו קרוא וכתוב. בהגנה גילו אומץ לב ודבקות מעוררת הערכה, אך לקו בחולשה ובחוסר ידיעה בהתקפה.²⁰ עם זאת בקרבות בסיני הסתערו החיילים הטורקים בקריאה: "אללה, אללה". החיילים הערבים ברגימנט שהיה מבוסס על ערבים גילו אומץ לב רב בקרבות פנים אל פנים שבהם הפעילו חרבות ופגיונות, אך עצביהם כשלו כאשר הופיע מטוס סיור אנגלי. הם גם לא הצליחו להחזיק מעמד תחת הפגזות ארטילריות. במקרה אחד במדבר סיני סירבו רוכבי גמלים ערבים לסגת, מכיוון שרצו לנקום את דם חבריהם שנפלו.

הטורקים התאפיינו בחוש ביקורת מפותח מאוד, שבא לידי ביטוי במהירות הרבה שבה גיבשו דעה על כל קצין גרמני, שהייתה קולעת בדרך כלל ואשר הופצה במהירות מדהימה ("כפי שקורה במזרח") וקבעה את מידת האמון וההערכה שלה זכה כל אחד מהמדריכים הגרמנים.

אנשי המזרח לא נהגו לדווח על קשיים שבהם נתקלו במהלך הביצוע

גנרל הארטילריה פרייזר פרידריך קרס פון קרסנשטיין

על רקע העדר ההכנה המוקדמת
ראה פון קרסנשטיין בגרמנים תושבי
ארץ-ישראל מתנה משמיים

הלכו, כי אם פסעו. הוסף לכך את הסמרטוטים הצבעוניים הציוריים ואת אור הבוקר המיוחד ותקבל ציור יפה ובלתי נשכח אשר, כמו מראות רבים בארץ-ישראל, מזכיר לנו את סיפורי התנ"ך. לא ניתן היה להימנע מן ההתרשמות כי בזמנם של אברהם ויצחק, תושבי הארץ הזאת, לא נראו וחיו אחרת מאשר היום".²²

הוא התרשם לטובה ממראה הבדואים וראה בעמידתם ובהליכתם "משהו מעודן ואצילי", אולם למעשה – הוא כתב – הם קבצנים ורודפי בצע. הגברים מעבירים את כל זמנם ברכיבה לשם ציד, שוד ומלחמה, עישון חשיש ובישול קפה. הנשים, שנישאו בגיל צעיר מאוד, עשו את כל העבודות הקשות, ובהן הבאת המים מן הבאר בכדי חרס המוחזקים על הראש. עם זאת הבדואים שמרו על נאמנותם לטורקים ולא התפתו להסגיר אף אחד מהקצינים הגרמנים לידי הבריטים למרות הפרסים

הגבוהים שהציעו הבריטים על ראשיהם. עקב העדר הדרכים ועקב המפות הגרועות היו הקצינים הגרמנים תלויים לחלוטין במורי הדרך הבדואים במדבר. בעניין זה כותב פון קרסנשטיין שהבדואים ניחנו ("כמו חיות מסוימות") בחוש התמצאות מפותח, אך מדגיש כי לא ניתן היה להיעזר בהם לצרכים צבאיים, מכיוון שמושגי הזמן, הכמות, המרחב והמרחק זרים להם לחלוטין. הידיעות שהם מסרו על סדרי הכוחות ועל התנועות של האויב היו כוזבות או מוגזמות ביותר. בגלל חוסר המשמעת ושיטות הלחימה המיושנות שלהם לא ניתן היה לשתף אותם בלחימה.²³

היחס ליהודי ארץ-ישראל
באותה תקופה, כך עולה מן המבוא, התייחסו גרמנים רבים בצורה חיובית ואוהדת ליישוב היהודי בארץ-ישראל, מכיוון שהפרידו בין "הילידים" –

של הנחיות שקיבלו – גם אם הם לא יכלו להתגבר על הקשיים האלה בעצמם. ההנחיות והפקודות שהוצאו בכתב לפי השיטה הגרמנית נשארו תקועות בדרך או שלא הובנו. במקום הוראות בכתב היה צורך בהנחיות ובבקרה תוך כדי סיורים בשטח. עם זאת גילה פון קרסנשטיין כי קל יותר במזרח לבטל פקודה שהתברר כי הייתה שגויה. אנשי המזרח נודעו בכושר אלתור מצוין וביכולת מופלאה להמציא פתרונות, אולם להבטחותיהם, אומר פון קרסנשטיין, אין ערך מעשי.

על רקע העדר ההכנה המוקדמת ראה פון קרסנשטיין בגרמנים תושבי ארץ-ישראל מתנה משמיים. הוא העריך מאוד את הסיוע החומרי והמורלי שהעניקו לקצינים הגרמנים ולכוחות שתחת פיקודם. בין תכונותיהם החיוביות הרבות הוא מנה את היכרותם העמוקה עם תושבי הארץ, עם טבעה ועם תכונותיה. שליטתם בשפה הערבית וכישוריהם המגוונים אכן סייעו לו לפתור בעיות לוגיסטיות קריטיות, ובהן מציאת מקורות מים והספקתם, הכשרת דרכים ומסילות ברזל והעברת אספקה.²¹

המזרח הרומנטי

ביחסו של קרסנשטיין למזרח בכלל ול"ארץ הקודש" בפרט, לא נעדרה הנימה הרומנטית, שהייתה אחד הרבדים בגישה האירופית כלפי המזרח ואיפינה גם את הציונות בשלבים הראשונים של ההתיישבות החדשה בארץ-ישראל לפני מלחמת העולם הראשונה. כך, למשל, הוא תיאר שאיבת מים מן הבאר בכפר ערבי: "הבהמות הובלו אל השוקת, ונשים ונערות רבות, ללא רעלות, סחבו את המים הנחוצים למשק הבית בכדי חרס גדולים, שנשאו בשיווי משקל על ראשיהן. חלק מן הנערות הפלאחיות, הצעירות ביותר, היו נאות מאוד, אם כי מטונפות במידה שלא תתואר. כל הנשים היו בעלות הליכה ותנועה אציליות וחינניות וגוף מפותח וישר, כנראה בשל העומס על הראש. הן לא

הטורקים ובמיוחד הערבים – לבין "בני התרבות", ובהם היהודים, ובמיוחד בני היישוב החדש, שהשתייכו לתרבויות האירופיות. "המקומיים" קיבלו יחס מזלזל, מתנשא וחשדני, ואילו היהודים נהנו מיחס חם ואוהד יותר. קרס פון קרסנשטיין פעל לבלמת רדיפותיו של ג'מאל פאשא נגד היישוב היהודי למרות הקשיים שהיו כרוכים בכך. לדעתו, מעשיו של ג'מאל פאשא היו בלתי אנושיים והזיקו לאינטרס הצבאי ולמדיניותה של גרמניה שרצתה לגייס את אהדת היהודים בעולם כולו ובאמצעותה את אהדת הממשלות הניטרליות ובראשן ארה"ב. הוא מנע את גירוש תושביה היהודים של ירושלים, בזמן שהשלטון המקומי רצה לחזור שם על גירוש יהודי עזה, תל-אביב ויפו.

עם זאת מנע פון קרסנשטיין את סילוקו של ג'מאל פאשא מתפקידו,

מכיוון שסבר כי אין עוד גנרל טורקי בעל סמכות והשפעה כמוהו, שיוכל לנצל את מקורות האספקה המקומיים "באותו מרץ ובאותו חוסר התחשבות".²⁴

שואת הארמנים

מרתקת במיוחד היא השקפתו של פון קרסנשטיין על שואת העם הארמני, בעיקר משום שמדובר בקצין צבא גרמני. היה זה רצח העם הראשון במאה ה-20 שקדם לשואת היהודים באירופה. פון קרסנשטיין הזדעזע עמוקות מההגליה, ממעשי הטבח ההמוניים ומההתעללות בארמנים והשתדל לעשות ככל יכולתו כדי להקל על סבלם. במקומות שבהם רוכזו הארמנים התחוללו מגפות שסיכנו את ציר התחבורה של כוח המשלוח לסיני. מצב התברואה היה חמור ביותר, וחיילים טורקים רבים וכמה אנשי צבא גרמנים נדבקו במחלות קטלניות. גירוש הארמנים נתפס בעיניו כתופעה שאפשרית רק במזרח, בעוד שבאירופה – לדעתו – תופעה כזו אינה אפשרית. הוא גם יצא נגד שתיקת הממשלה ודעת הקהל בגרמניה, שהתעלמו מן המידע שהגיע אליהם על רצח העם הארמני. לדעתו, השתיקה הפכה את הגרמנים לשותפים באשמה מבחינה מוסרית. קצת יותר מ-20 שנה לאחר מכן היה העם היהודי קורבן לרצח עם, והעולם החופשי התעלם מהמידע ונמנע מלפעול כדי לשבש את "הפתרון הסופי".²⁵

חילוקי דעות על רקע התבוסות

בספרו מאיר פון קרסנשטיין את הניגודים שבין התרבויות של שני הצדדים וכיצד התחדדו אלה כאשר גורל המלחמה נטה לרעת הטורקים, עד שנאלצו לעזוב את מרבית שטחו של חצי האי סיני. הכישלון בקרבות נגד הבריטים השפיע לרעה על היחסים בין הטורקים לגרמנים. אמנם מעת לעת צץ "שיגעון טרופי" בלשונו של הכותב, שהוביל למחלוקות ולסכסוכים בין הקצינים הגרמנים

לבין עצמם, אולם במיוחד התעוררו קשיים ביחידות המעורבות. שילוב גרמנים וטורקים ביחידות יצר בעיות רבות, מכיוון שהקצינים הגרמנים לא ידעו כיצד לטפל בחייליהם הטורקים, והחיילים הגרמנים לא ידעו כיצד לדבר בצורה הולמת עם עמיתיהם הטורקים. וכך כותב פון קרסנשטיין:

פון קרסנשטיין יצא נגד שתיקת הממשלה ודעת הקהל בגרמניה, שהתעלמו מן המידע שהגיע אליהם על רצח העם הארמני

"גם בבואנו לשפוט את התכונות האנושיות והצבאיות של בעלי בריתנו, לא תמיד הקפדנו על מידת איפוק מספקת. מצד שני, עמיתינו הטורקים סבלו מרגישות חולנית ומחשד מתמיד שלא מתייחסים אליהם ברצינות. חשד זה היה תוצאה טבעית של תחושתם, שהייתה קיימת לפחות בתת-המודע, כי קיימים חוסרים – גדולים יותר או גדולים פחות – בהשכלתם הכללית והמקצועית".²⁶

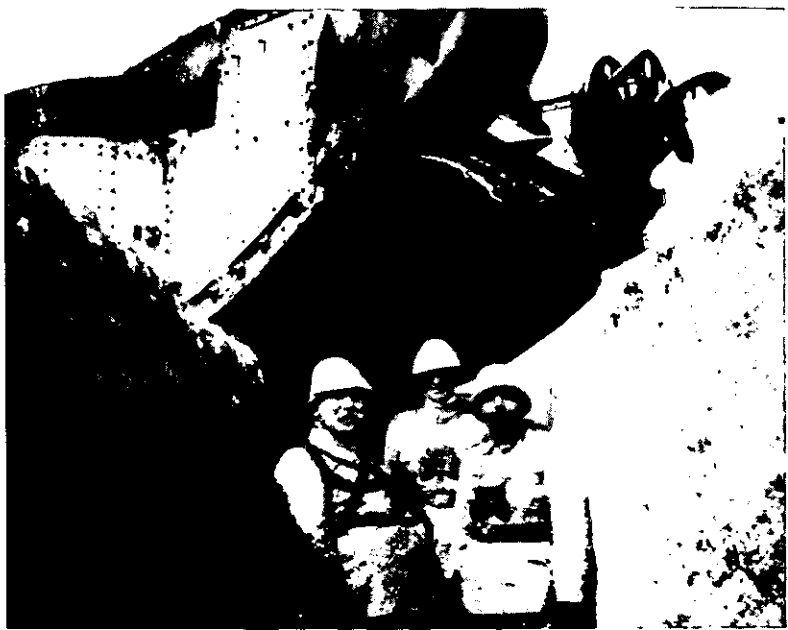
פון קרסנשטיין נאלץ לטפל בתלונות רבות שהגיעו אליו משני הצדדים. בחלקן הן היו מוצדקות. בחומרה יתרה הוא התייחס למקרים בודדים שבהם חיילים גרמנים הרשו לעצמם להתעלל פיזית בחיילים טורקים. מפקד חטיבה טורקי הגיש לו איגרת שבה האשמות חמורות ביותר נגד כמה קצינים גרמנים ויחידות גרמניות. ההאשמות נראו לו כל כך מופרכות, והתמרמרות הקצינים הייתה כה רבה, עד כי הוא נאלץ לדרוש להעביר את הקצין מתפקידו. על הרקע הזה הוא עצמו ביקש לשחררו מתפקידו ולאפשר לו לחזור לגרמניה, אך הדבר לא ניתן לו.

במקרה אחר התחוללו מאבקים בין פון קרסנשטיין לבין מפקדת הארמייה על רקע ההיערכות למערכת עזה הראשונה, ושוב הוא ביקש

לשחררו מתפקידו. בין היתר הורתה מפקדת הארמייה להפקיד את הגנתה של עזה בידי מפקד דיוויזיה טורקי, שזה עתה הגיע לזירה, במקום הרב-סרן הגרמני שפיקד על הכוחות במקום. בסופו של דבר מפקד הדיוויזיה הטורקי נפל בשבי הבריטים יחד עם המטה שלו בזמן שהיה בדרכו לקבל את הפיקוד על עזה. באירוניה כתב פון קרסנשטיין בהקשר הזה כי עדיף היה, מבחינת האנגלים, שאותו מפקד דיוויזיה טורקי יקבל את הפיקוד במקומו של הרס"ן הגרמני...²⁷ פון קרסנשטיין ידע היטב כי חילוקי דעות וחיכוכים הם תופעה בלתי נמנעת במלחמה קואליציונית ובדרך כלל גילה איפוק. אולם בעקבות המקרה הזה הוא כתב: "חייב אני להודות כי המאבקים החרישיים נגד היסודות העוינים לנו בסביבתו של ג'מאל פאשא התישו את עצבי יותר מאשר הקרב נגד הכוחות האנגליים העדיפים והמאבק עם האקלים הזר לנו האירופים".²⁸

מפקד עוצבה המורכבת מחיילים בני כמה לאומים נמצא תחת עול קשה ביותר. עליו למצוא דרך למנהיגות שתיראה הוגנת וחסרת פניות הן על-ידי בני עמו והן על-ידי בעלי הברית. על פי ניסיונו של פון קרסנשטיין, דווקא בני ארצו הניחו שהוא, כמפקד, אינו מתייצב די הצורך לצידם נגד בעלי הברית. הם לא היו מודעים לווייתורים שהוא חייב היה לעשות בעניינים פעוטים כדי לקדם את העניינים החשובים באמת. לא הייתה להם כל מודעות למאבקים שהוא נאלץ לנהל באיפוק ובמשא-ומתן. לכך צריך להוסיף את הבעיה הדתית. כאשר תיכננו הטורקים מבצע לכיבוש החיג'אז מחדש, הם סירבו לשתף גרמנים במבצע משיקולי יוקרה. אחרי ככלות הכול, כנושאי נס האיסלאם לא יכלו הטורקים להיעזר ב"כופרים" כדי להשתלט מחדש על קודשיו.

מהספר עולה כי קצינים גרמנים רבים הגיעו למזרח עם דעות מוטעות לחלוטין ועם אשליות גדולות, ולכן התאכזבו עמוקות מהארץ ומאנשיה, מבעלי בריתם הטורקים, מתנאי

עִיזַת פֶּאשָׁא, ג'מאל פֶּאשָׁא
וּפֹון קֶרסֶנְשֵׁטִין מִתַּחַת לִטְנֶק אַנְגֶּלִי,
שֶׁנִּפְגַּע בַּמַּעֲרָכָה עֶזְהָ הַשְּׁנִיָּה

להתרשם באופן אישי מהתנאים בזירות הלחימה במסופוטמיה ובארץ-ישראל כדי להחליט אם לצאת למבצע נרחב לכיבושה מחדש של מסופוטמיה. פון קרסנשטיין טען, בהסתמך על ניסיונו, כי אין לטורקיה היכולת לתת תמיכה לוגיסטית למבצע בהיקף נרחב כזה שבו יפעלו גם יחידות אירופיות. בגדאד נפלה בידי הבריטים כחודשיים לפני כן, ב-11 במאָרס 1917. פון פלקנהיינן התעלם מניסיונו של פון

קרסנשטיין שנצבר בהתקפות על תעלת סואץ דרך מדבר סיני. הוא החליט להסכים להצעה לצאת למבצע כזה ואף מתח ביקורת על פון קרסנשטיין ועל אחרים שהביעו עמדות דומות באומרו כי הם הפכו להיות "לגמרי טורקים". הוא עצמו היה משוכנע כי הודות לפעילותו בסין הוא מכיר את המזרח טוב יותר.³⁰ במטה שפון פלקנהיינן הביא איתו מגרמניה היה רק קצין אחד, מפקד טייסת בעברו, שהיה בעל ניסיון קודם בלחימה בארץ-ישראל. בכוונה תחילה דאג פון פלקנהיינן כי במטהו לא יהיו כאלה שהפכו להיות, במילותיו שלו: "כמו טורקים". זה היה כינוי הגנאי שבו התייחסו במטה הזה לקצינים הגרמנים שלמדו להכיר מניסיונם את אופי הטורקים ואת התנאים המקומיים. הזלזול בתנאים המקומיים הוביל לכך שפון פלקנהיינן נתן פקודות שאי-אפשר היה לבצען.³¹

במפקדת הארמייה בפקודו של פון פלקנהיינן, שנמצאה בחלב שבסוריה, הרחק מהחזית, לא הייתה שום מפה שימושית של זירת המלחמה. קציני המטה של הארמייה דחו את הצעותיו של פון פלקנהיינן לסייר בחזית, בטענה שאינם פנויים לכך. קצין ששלח פון קרסנשטיין כדי להעמיד את אנשי המטה של הארמייה על חומרת המצב, לא מצא אוזן קשבת. נראה היה כי במטה הארמייה הייתה תמונה שגויה לחלוטין בנוגע

האקלים ומן האופן שבו נוהלה המלחמה במזרח. הדבר הוביל לנרגנות בקרב הקצינים הגרמנים, עד כדי כך שגרמנים תושבי ירושלים הביאו לתשומת ליבו של פון קרסנשטיין את הדאגה שגורמת להם התנהגות הקצינים. לעומתם, קצין גרמני אחד הצליח להתיידד עם טורקי שהיה אחראי על מחסן, שתה איתו קפה ומאז נהנה מידידותו ומעזרתו. הוא המליץ על הדרך הזאת לקצינים הגרמנים האחרים, אך הם לא קיבלו את עצתו. אחדים מהם אף סברו שאין זה נאה שקצין פרוסי יפעל בשיטות כאלה. הטורקים אחראים לאספקה, ולכן די בכך שמש"ק האפסנאות יישלח למחסן עם הטופס הממולא. פון קרסנשטיין סבר שקצינים שזה היה הלך רוחם לא התאימו כלל לשירות במזרח, ועדיף היה שלא היו מגיעים אליו.

החיילים הגרמנים התקשו להתמודד עם התנאים הקשים וסבלו ממחלות קשות. ההנחיה לכלול ביחידות הגרמניות לארץ-ישראל, שכונו יחידות "פאשא", רק חיילים המסוגלים לתפקד בתנאים טרופיים, לא קוימה במידה מספקת. המטה של פון קרסנשטיין הצטמצם מאוד, והוא עצמו חלה כמה פעמים. הטורקים מצידם קינאו באספקה הטובה בהרבה שקיבלו היחידות הזרות. פון קרסנשטיין הבין את רגש הקנאה שחשו קצינים וחיילים טורקים, שקיבלו רק את המינימום הדרוש לקיום, אך ייחס אותו לחוסר ההבנה של הטורקים: "הם כמובן לא הבינו כי גופם של האירופים, שנולדו וחיו באקלים צפוני, מורגל לתזונה שונה מאוד משלהם".²⁹ לאחר שהמפקדה הועתקה מאל-עריש לירושלים, בסוף 1916, הגיע המחסור בלחם למצב שבו החיילים סבלו חרפת רעב, ורבים מהם ערקו. מרוב רעב אכלו חיילים טורקים עשבים וצמחים רעילים וסבלו מהרעלות.

ב-24 במאי 1917 הגיע לירושלים הגנרל פון פלקנהיינן, שנועד להחליף את הפילדמרשל המנוח פון דר גולץ כמפקד הזירה הטורקית. הוא ביקש

למצבם של הכוחות הטורקיים וליכולת הלחימה שלהם. היחידות שנשלחו כתגבורת סבלו מתחלואה גבוהה וממחסור בציוד ובאמצעי לחימה. בין פון פלקנהיינן לבין פון קרסנשטיין היה ניגוד עמוק בהערכת היכולת הקרבית וכוחו התמרון של הכוחות. למעשה, המתקפה האנגלית התבצעה לפני שפון פלקנהיינן ומטהו למדו להכיר את הכוחות שעמדו לרשותם ואת זירת הלחימה. פון קרסנשטיין הכיר בחולשת הכוחות הטורקיים בהתקפה ונמנע מלהטילם, ופון פלקנהיינן ייחס לו "יכולת פעולה לקויה וחוסר יוזמה".³² חילוקי הדעות הבסיסיים על דרך הפעלת הכוחות גרמו לקשיים ולחיכוכים רבים במערכה האחרונה על ארץ-ישראל.

לקחי המעורבות הגרמנית

ההיסטוריה הצבאית סובבת במעגלים, וזמנים חדשים מעלים מחדש סוגיות קלאסיות. העימות הצבאי בין תרבויות חושף את מערכות הדימויים השגויות שפיתח כל צד בנוגע לאחר. אולם כאשר שתי תרבויות שונות שיתפו פעולה ביניהן במלחמה, ניתן להתחקות אחר יחסי הגומלין והשפעתם על ניהול המלחמה. ספרו של פון קרסנשטיין מספק הזדמנות לבחון כיצד השפיע השוני התרבותי על שיתוף הפעולה בין טורקיה לגרמניה ובאילו אמצעים

פשוטים ניתן היה להשיג תוצאות טובות יותר.

מדהים להיווכח עד כמה זילזלו לפחות חלק מהקצינים הגרמנים בצורך להכין את קציניהם לתפקוד בתנאים שונים לחלוטין מאלה שהורגלו להם. הכרת השפה, המנהגים והתרבות נחשבו בעיניהם לחסרי משמעות לצורך המשימה הצבאית. הם אף נטו לזלזל בניסיון שצברו קצינים גרמנים בשנות שירות קשות ביותר, מכיוון שסברו שהם "הפכו

לטורקים". מכיוון שייחסו

למזרח נחיתות מובנית, נטו לזלזל בכל מי שהכיר אותו בצורה מעמיקה יותר.

מערכת הדימויים של פון קרסנשטיין לא הייתה שונה בבסיסה ממה שהיה מקובל לחשוב על המזרח באותה התקופה. הוא ראה את המזרח בתערובת של התפעמות מהנופים ומהזיכרונות התנ"כיים יחד עם סלידה מהנחשלות, מהפראות ומהבורות שראה בכל מקום. אולם פתיחותו, גמישותו החשיבתית ותכונות אישיותו המיוחדות איפשרו לו לראות את החיוב לצד השלילה ולהעריך אנשים שפגש בפני עצמם, בלי לכפות עליהם את דעותיו. פון קרסנשטיין היה מסוגל, בניגוד לקצינים רבים במשלחת

הגרמנית, ללמוד מפרי ניסיונו ולהתייחס לדעות הקדומות שלו בדרך ביקורתית. נראה שאלה בין התכונות הנדרשות לקצינים שנועדו לתפקידים הכרוכים במגע שוטף עם תרבות אחרת.

הערות

1. ראו למשל: פילדמרשל א"פ וייול, **מסעי מלחמה בארץ-ישראל**, מערכות/משרד הביטחון, תל-אביב, מהדורה שלישית, 1979; יהודה ואלך, **אנטומיה של סיוע צבאי**, מעריב, תל-אביב, 1981. הספר הזה מתמקד בסיוע הצבאי ובמשלחת הגרמנית לטורקיה; סירל פולס, **מלחמת העולם הראשונה**, מערכות, תל-אביב, 1981.
2. פרידריך פרייהר קרס פון קרסנשטיין, **עם התורכים אל תעלת סואץ**, מבוא ועריכה מדעית: ד"ר

יגאל שפי, מערכות/משרד הביטחון, תל-אביב, 2002, עמ' 214

3. שם, עמ' 250
4. סמואל הנטינגטון, **התנגשות הציביליזציות**, הוצאת שלם, ירושלים, 2003
5. אדוארד סעיד, **אוריינטליזם**, עם עובד, תל-אביב, 2000
6. קרס פון קרסנשטיין, עמ' 25
7. שם, עמ' 26
8. שם, עמ' 17
9. שם, עמ' 19
10. שם, עמ' 43
11. כאשר קיבל גנרל פון פלקנהיינ את הפיקוד על ארץ-ישראל, הוא התעלם מהבעיה הזאת ומסר את עבודת התרגום של פקודותיו לידי גרמנים

גנרל פון פלקנהיינ בתצפית בחורבות המבצר הצלבני בראס אל עין

שלמדו טורקית בסמינר למדעי המזרח בברלין. בשל כך נפגעה במידה ניכרת הפופולריות שלו בקרב הכוחות הטורקיים שהיו כפופים לו.

12. שם, עמ' 72
13. שם, עמ' 43, 45
14. שם, עמ' 47
15. שם, עמ' 36
16. "לדאבונני חסרה במולדת ההבנה לכך שבחו"ל, ובמיוחד במזרח, מחווה ידידותית, שי או הענקת עיטור יכולים להשיג הרבה יותר מאשר פקודה קשוחה או התכחשות לזכויות ולחובות מקובלות..." שם, עמ' 107
17. טורקיה הצליחה להונות את מדינות "ההסכמה" עד 2 בנובמבר 1914 בנוגע לכוונותיה האמיתיות. שם, עמ' 30
18. "בסך הכל גילו עמיתינו הטורקים הבנה למוטל עלינו והסכמה למטרותינו. אך היו גם מקרים שבהם נתקלנו בסרבנות ובאותה התנגדות פסיבית עיקשת שהאדם המזרחי כה

מצטיין בה. מה שמתח את עצבינו ואת סבלנותנו יותר מכול היה המאבק נגד התכונות המזרחיות הטבועות, האקלים ואולי הפסיביות שאותה חייבה הדת..." שם, עמ' 48

18. בשני מקרים התגלעה מחלוקת בינו לבין ג'מאל פאשא על רקע תאוות הכבוד הטורקית. קרסנשטיין הציע להפסיק את הנחתה של מסילת הברזל, שהגיעה עד עסלוג', עקב הבעיות הטכניות הקשות שהיו כרוכות בכך ולהשקיע את כל המשאבים בשיפור איכותה של המסילה הקיימת. ג'מאל פאשא התנגד בתוקף להצעה הזאת מכיוון שרצה להיות הראשון שחוצה את מדבר סיני ברכבת. במקרה אחר הופסקה בנייתו של בית-חולים בעוג'ה כי כמעט כל הפועלים ובעלי המלאכה נלקחו משם כדי להקים אנדרטה גדולה לכבודו של ג'מאל. מכתבו של קרסנשטיין בעניין הזה לא זכה לתגובה כלשהי.

19. שם, עמ' 50
20. השוו לדברים שכותב וייול על החייל הטורקי: **מסעי מלחמה**, עמ' 19-16
21. קרסנשטיין, עמ' 137
22. שם, עמ' 67
23. שם, עמ' 63
24. שם, עמ' 195
25. שם, עמ' 120, 127
26. שם, עמ' 174
27. שם, עמ' 201: "אינני יודע אם האנגלים צדקו כאשר איזכרו בדו"חותיהם בגאווה מיוחדת את לקיחתו בשבי של מפקד הדיביזיה התורכי. למרות שאין לי כל כוונה לזלזל בכושר מנהיגותו, הריני מאמין כי עדיף היה ליריבינו אם המפקד שזה עתה הגיע היה מנהל את ההגנה על עזה במקום רס"ן טילר [הגרמני]..."
28. שם, עמ' 198
29. שם, עמ' 181
30. שם, עמ' 227-228. בספטמבר 1917, ערב המתקפה הבריטית השלישית על עזה, ולאחר שלמד בעצמו את התנאים באזור, שינה פון פלקנהיינ את דעתו, הכיר בחוסר היכולת לבצע מתקפה לעבר עיראק והעדיף במקומה מתקפה חזיתית לעבר הכוחות הבריטיים שנמצאו בקו עזה-באר-שבע.
31. שם, עמ' 237
32. שם, עמ' 246